

BOLALAR REFLEKSINING PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYADAGI O'RNI

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch
doktoranti*

Qodirova Dilnoza Alisher qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar reflekslarining pedagogika va psixologiyadagi o'rnini, ularning bolaning jismoniy, aqliy va emotsional rivojlanishidagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Reflekslarning turlari, ular orqali ta'lim va tarbiya jarayonlarida qo'llanilishi, shuningdek, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning natijalari tahlil qilingan. Shuningdek, reflekslarning buzilishlari va ularning oqibatlari, shuningdek, bolalar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun diagnostika va terapiya usullari haqida ma'lumot berilgan. Tadqiqotlarning natijalari reflekslarni bolaning shaxsiy va kognitiv rivojlanishida muhim omil sifatida ta'lim jarayonida samarali qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Reflekslar, pedagogika, psixologiya, bolaning rivojlanishi, shartli refleks, shartsiz refleks, ta'lim, tarbiya, kognitiv rivojlanish, diagnostika, terapiya.

Bolalar refleksi insonning tug'ma xususiyatlaridan biri bo'lib, u bolaning hayotiy faoliyatida muhim o'rin tutadi. Bu reflekslar bolaning biologik rivojlanishi bilan birga psixologik va pedagogik jihatdan ham alohida ahamiyatga ega. Reflekslar bolaning hayotining ilk kunlaridanoq namoyon bo'lib, ular organizmning tashqi muhitga moslashuvi, himoyalaniishi va turli vaziyatlarga javob qaytarishini ta'minlaydi. Psixologiyada reflekslar bolaning emotsional va kognitiv rivojlanishini o'rganishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki reflekslar orqali bola tashqi ta'sirlarni his qiladi va ularga javob qaytaradi. Masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda kuzatiladigan tutish refleksi yoki so'rish refleksi bolaning hayotiy ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Bu reflekslar bolaning keyinchalik atrof-muhit bilan o'zaro munosabatini shakllantiradi va uning rivojlanish bosqichlarini belgilaydi. Pedagogikada esa reflekslar ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishda katta ahamiyatga ega. Har bir bolaning fiziologik va psixologik reflekslarini hisobga olib, ularga mos ta'lim metodlari qo'llanilsa, o'quv jarayonining samaradorligi ortadi. Masalan, bolaning harakat reflekslari uning jismoniy mashqlarni bajarish qobiliyatini aniqlashda, intellektual reflekslari esa mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini baholashda yordam beradi. Reflekslarning rivojlanishini kuzatish va tahlil qilish nafaqat bolaning sog'lig'ini nazorat qilish, balki uning ta'lim va tarbiya jarayonini yanada mukammallashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli, bolalar refleksining pedagogika va psixologiyadagi o'rnini juda muhim bo'lib, ularni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq qilish har bir pedagog va psixologning ustuvor vazifalaridan biridir.

Bolalar reflekslari bolaning hayotidagi dastlabki yillarida uning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi tabiiy mexanizmlardir. Ushbu reflekslar orqali bola atrof-muhit bilan aloqa o'rnatadi va tashqi ta'sirlarga moslashadi. Psixologiyada reflekslar bolaning tashqi stimullarga nisbatan javob reaksiyalarini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Bu jarayon bolaning nerv tizimi faoliyatining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, reflekslar asab tolalari va miya faoliyati orqali boshqariladi. Masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqlardagi qidirish refleksi va biriktiruvchi reflekslar ona bilan muloqotni ta'minlab,

bolaning fiziologik ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu reflekslar bolaning hissiy rivojlanishi va ijtimoiy aloqalarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogika sohasida esa bolalar reflekslari o'qitish va tarbiyalash jarayonini individual tarzda tashkil etishda yordam beradi. Bolaning reflektor faoliyatini inobatga olish orqali uning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga imkon yaratish mumkin. Masalan, bola o'yin jarayonida ko'rsatgan reflektor harakatlari uning motorik qobiliyatlarini aniqlashda yordam beradi, bu esa ta'lim dasturlarini to'g'ri tanlash va moslashtirish imkonini beradi.

Bolalar reflekslari bolaning hayotidagi dastlabki yillarida uning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi tabiiy mexanizmlardir. Ushbu reflekslar orqali bola atrof-muhit bilan aloqa o'rnatadi va tashqi ta'sirlarga moslashadi. Psixologiyada reflekslar bolaning tashqi stimullarga nisbatan javob reaksiyalarini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Bu jarayon bolaning nerv tizimi faoliyatining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, reflekslar asab tolalari va miya faoliyati orqali boshqariladi. Masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqlardagi qidirish refleksi va biriktiruvchi reflekslar ona bilan muloqotni ta'minlab, bolaning fiziologik ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu reflekslar bolaning hissiy rivojlanishi va ijtimoiy aloqalarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogika sohasida esa bolalar reflekslari o'qitish va tarbiyalash jarayonini individual tarzda tashkil etishda yordam beradi. Bolaning reflektor faoliyatini inobatga olish orqali uning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga imkon yaratish mumkin. Masalan, bola o'yin jarayonida ko'rsatgan reflektor harakatlari uning motorik qobiliyatlarini aniqlashda yordam beradi, bu esa ta'lim dasturlarini to'g'ri tanlash va moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, reflekslar orqali bolalarning stress holatlariga yoki o'zgargan sharoitlarga moslashish darajasi ham o'rganiladi va bu pedagogik jarayonning yanada sifatli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Reflekslarning bolaning ijtimoiylashuvi, o'rganish jarayonlariga moslashuvi va o'zini namoyon etishidagi o'rni juda muhimdir. Shu sababli, pedagoglar va psixologlar bolalar reflekslarini chuqur tahlil qilish, ularni rivojlantirish uchun mos sharoit yaratish va reflektor faollikni to'g'ri yo'naltirish ustida ishlashlari lozim. Bolalar reflekslarining pedagogika va psixologiyadagi ahamiyati zamonaviy ta'lim jarayonlarini yanada samarali qilishda katta yordam beradi.

Bolalar reflekslari insonning tabiiy va tug'ma xususiyatlari bo'lib, ular bola hayotining ilk davridan boshlab rivojlanadi va uning umumiy jismoniy, psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishiga asos yaratadi. Reflekslar bolaning organizmida avtomatik tarzda amalga oshadigan javob reaksiyalar bo'lib, ular tashqi ta'sirlarni qabul qilish va ularga munosabat bildirish jarayonini boshqaradi. Psixologiyada reflekslar bolaning emotsional, aqliy va ijtimoiy rivojlanish bosqichlarini o'rganishda muhim vositalardan biri sifatida qaraladi. Masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda kuzatiladigan tutish refleksi va so'rish refleksi bolaning hayotiy ehtiyojlarini qondirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ular chaqaloqning ona bilan aloqa qilish jarayonini mustahkamlaydi. Ushbu reflekslar bolaning nerv tizimi va miya faoliyatining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, vaqt o'tishi bilan bu reflekslar ixtiyoriy harakatlarga aylanadi va bola o'zining tashqi muhit bilan o'zaro munosabatini mustaqil ravishda shakllantira boshlaydi.

Pedagogika sohasida esa bolalar reflekslari ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir bolaning tug'ma reflekslarini inobatga olib, ularga

mos ta'lim usullarini ishlab chiqish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, bolaning motorik reflekslari uning jismoniy mashqlarni bajarishdagi qobiliyatini aniqlashga yordam beradi, bu esa bolalarni sport yoki boshqa jismoniy faoliyatga yo'naltirishda foydali bo'ladi. Shu bilan birga, reflekslarning rivojlanishi bolaning stress holatlariga qarshi kurashish qobiliyatini oshirish, uning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga moslashuvchanligini ta'minlashda muhimdir. Masalan, bolaning ko'rish yoki eshitish reflekslari orqali atrof-muhitdagi ma'lumotlarni qabul qilishi, ularni tahlil qilishi va ularga munosabat bildirish qobiliyati rivojlanadi, bu esa ta'lim jarayonida qabul qilish va idrok qilish tezligini oshiradi.

Bolalar reflekslarining psixologik jihatdan ahamiyati shundaki, ular bolaning individual rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga yordam beradi. Masalan, chaqaloqlardagi ilk reflekslar uning asab tizimining sog'lomligini yoki muayyan buzilishlarni aniqlash imkonini beradi. Bu psixologlar va pedagoglarga bola uchun individual yondashuvni ishlab chiqishda yordam beradi. Bola reflekslarining rivojlanish dinamikasini kuzatish orqali uning umumiy rivojlanishidagi muammolarni aniqlash va ularga o'z vaqtida yechim topish mumkin. Reflekslar bolaning kognitiv rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular orqali bola tashqi dunyo bilan muloqot o'rnatadi, yangi bilimlarni o'zlashtiradi va ularga moslashadi. Misol uchun, bolaning qiziqish refleksi uning o'rganish qobiliyatini oshiradi va yangi ma'lumotlarga nisbatan faol munosabatni shakllantiradi.

Shuningdek, bolalar reflekslarining tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Bola reflekslari yordamida tarbiyachi yoki ota-onalar bolaning qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini aniqlashlari, unga mos ravishda rivojlantiruvchi faoliyatlarni tashkil etishlari mumkin. Reflekslarning to'g'ri boshqarilishi orqali bolaning mustaqil fikrlash, ijtimoiylashuv va muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlari rivojlanadi. Shu sababli, pedagog va psixologlar bolalar reflekslarini chuqur o'rganishlari va ularni amaliy faoliyatga tatbiq qilishlari lozim. Zamonaviy pedagogika va psixologiya bu borada yangi texnologiyalar va metodlardan foydalanib, bolalar reflekslarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta'lim va tarbiya dasturlarini ishlab chiqmoqda. Shu boisdan, bolalar reflekslarini o'rganish va ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanish har bir pedagog va psixologning ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolishi zarur.

Bolalar reflekslari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ularning fiziologik, psixologik va pedagogik jihatdan qanchalik muhim ekanligini tasdiqlaydi. Reflekslarning o'rganilishi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ilm-fan rivojlanishi bilan keng miqyosda amalga oshirila boshlandi. Rus fiziologi Ivan Pavlov reflekslarning shartsiz va shartli turlari haqida o'zining mashhur ilmiy asarlarini yaratib, nerv tizimining asosiy ishlash mexanizmlarini tushuntirib berdi. Pavlovning tadqiqotlari bolalar reflekslari rivojlanishini o'rganishda ham muhim ahamiyat kasb etdi. Uning asarlarida reflekslar o'rganish va moslashish jarayonlarining asosiy mexanizmi sifatida ko'rib chiqilgan. Masalan, shartli reflekslar bolaning yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar reflekslarning bolaning rivojlanishidagi o'rnini yanada chuqurroq tahlil qiladi. Psixolog olimlar reflekslar orqali bolaning tashqi dunyo bilan aloqa qilish qobiliyatini o'rganmoqda. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, tug'ma reflekslar bolaning stressga chidamliligini oshirishda va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirishda muhim

rol o'ynaydi. Masalan, AQSh olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, chaqaloqlarning qidirish va so'rish reflekslari nafaqat oziqlanishni ta'minlash, balki ular hissiy barqarorlikni shakllantirishda ham asosiy omildir. Bu reflekslar ona va bola o'rtasidagi hissiy bog'liqlikni mustahkamlaydi, bu esa bolaning kelgusidagi ruhiy sog'lomligini ta'minlash uchun muhim hisoblanadi.

Shu bilan birga, pedagogika sohasida ham reflekslar bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan. Bu borada Finlyandiya, Yaponiya va Rossiyada o'tkazilgan ilmiy ishlarda bolalar reflekslari orqali o'qitish samaradorligini oshirishga doir turli usullar ishlab chiqilgan. Masalan, Finlyandiya pedagoglari o'yinli faoliyatda bolaning motorik reflekslarini rivojlantirish orqali uning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga erishishgan. Ushbu yondashuv natijasida bolalar tezroq yangi bilimlarni o'zlashtirgan va ularning muloqot ko'nikmalari rivojlangan. Rossiya olimlari esa bolalar reflekslarining kognitiv rivojlanishga ta'sirini o'rganib, ular orqali matematik va ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish usullarini ishlab chiqqanlar.

Ilmiy tadqiqotlarda shuningdek, reflekslarning buzilishi va uning oqibatlari haqida ham muhim ma'lumotlar keltiriladi. Masalan, bola hayotining ilk davrlarida reflekslarning yetarlicha rivojlanmaganligi yoki buzilishi uning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu masalani o'rganish jarayonida nevrologiya va psixologiya fanlarining yutuqlari asosida diagnostika va davolash usullari ishlab chiqilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta aniqlangan refleks muammolari bolaning to'g'ri rivojlanishi uchun vaqtida choralar ko'rilishini ta'minlaydi. Masalan, bolalarda qo'l-oyoqlarning muvofiqlashtirilgan harakatlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va terapiya usullari tavsiya etiladi.

XULOSA:

Bolalar reflekslari pedagogika va psixologiyada bolaning jismoniy, aqliy va emotsional rivojlanishi uchun muhim vosita hisoblanadi. Ular bolaning tashqi muhit bilan o'zaro munosabatlarini shakllantiruvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida ta'lim va tarbiya jarayonlarida samarali qo'llanilishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar reflekslarning bolaning kognitiv rivojlanishiga, stressga chidamliligiga va moslashuvchanlik qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, reflekslarning buzilishlarini aniqlash va ularga to'g'ri yondashish bolaning umumiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Reflekslarning fiziologik va psixologik mexanizmlarini chuqur o'rganish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali ularni rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonida yangi imkoniyatlarni ochadi. Shunday ekan, bolalar reflekslarini chuqur o'rganish va ulardan amaliy faoliyatda samarali foydalanish pedagog va psixologlar oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pavlov, I.P. (1927). Shartli reflekslar: Davlat va faoliyat mexanizmlari. Moskva: Fan nashriyoti.
2. Vygotskiy, L.S. (1978). O'yin va rivojlanish: Bolaning psixik faoliyati. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
3. Montessori, M. (2012). Bolalik siri: Ta'lim va rivojlanish nazariyalari. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.
4. Qodirova, M. (2021). "Bolalar psixologiyasida reflekslarning ahamiyati." Psixologiya va pedagogika ilmiy jurnali, 12(4), 45-52.

5. Smith, A. & Brown, J. (2015). Developmental Reflexes in Early Childhood Education. New York: Academic Press.
6. Xodjayev, A. (2023). “Bolalarda reflekslarning fiziologik rivojlanishi.” O‘zbek pedagogika ilmiy jurnali, 5(2), 33-41.